

1. 1884. 4. Воробьев В.А. К истории наших университетских уставов // Русская мысль. 1905. № 12. 5. Загурский Л.Н. Опыт истории юридического факультета Харьковского университета. Х., 1907. 6. Змеев В.А. Высшее образование в России во второй четверти XIX в. // Соц.-полит. ж-л. 1998. № 2. 7. Миллюков П.Н. Университеты // Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Эфрона. СПб., 1902. 8. Скрипилев Е.А. О юридическом образовании в дореволюционной России (XVIII – начало XX вв.) // Государство и право. 2000. № 9. 9. Устав императорского Харьковского Университета. // Полное Собрание Законов Российской империи. Собрание первое. СПб., 1830. Т.28. 10. Устав Императорских Российских Университетов // Полное Собрание Законов. Собрание второе. СПб., 1835. Т.10. 11. Устав Университета Святого Владимира // Полное Собрание Законов. Собрание второе. СПб., 1834. Т.3.

Надійшла до редколегії 23.12.04

В.С. Макаручк

СТАНОВЛЕННЯ ПРАВА НАЦІЙ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ У ЯКОСТІ НОРМИ JUS COGENS В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Право націй на самовизначення виступає однією з основоположних підвалин сучасного міжнародного права, воно відноситься до розряду норм *jus cogens*, порушення яких – неприпустиме. Сучасна правова думка незаперечною істиною вважає, що носієм невід’ємних суверенних прав виступає саме народ, нація.

Так було не завжди. У епоху феодалізму суб’єктами права у галузі між-державних відносин виступали держави. І лише епоха буржуазних революцій в Європі розпочала поступову зміну підходів у питанні про носія суверенних прав. Невипадково уперше всенародний плебісцит з метою визначення державної приналежності певної території був застосований ще в 1791 р. при приєднанні Авіньйона до Франції [1, 163]. Остання в цей час саме перебувала на ранньому етапі своєї буржуазної революції 1789–1794 рр.

В XIX ст. плебісцит почав уже доволі широко застосовуватися як засіб зміни титулу державної території (в Румунії в 1858 р., в Савойї та Ніцці в 1860 р., в Італії у 1860–1870 рр., у Венеції у 1866 р. тощо). Проте у цьому питанні існувало одне суттєве обмеження. Право на самовизначення – за мовчазною згодою т. зв. Великих держав – визнавалося далеко не за усіма націями. Панувала думка, що є нації, нібито не готові до самостійного державного життя, які вимагають опіки, протекторату чи інших форм державного підпорядкування розвинутих у політичному відношенні націям. Зрештою Версальська конференція влітку 1919 р. дала згоду на окупацію Східної Галичини Польщею саме під приводом того, що місцеве населення недостатньо розвинуте і вимагає принаймні кілька десятиріч для досягнення навичок цивілізованого політичного і державного життя.

Завершення першої світової війни ознаменувалося кризою «старого» міжнародного права і його звичних інституцій. Як ініціатори реорганізації звичних «старих» і запровадження принципово «нових» норм міжнародного права виступили дві держави – Сполучені Штати Америки та Радянська Росія.

Ідея права націй на самовизначення, висловлена президентом США Вудро Вільсоном у загальновідомих «14 пунктах», була доповнена і розвинута ним же у т. зв. «чотирьох пунктах» з президентського Послання Конгресу 11 лютого 1918 р. Висловлювалося тверде переконання, що «народи і провінції не повинні піддаватися продажу, як прості товари, чи бути пішками у грі, навіть якби це була навіки скомпрометована гра рівноваги (Великих) Держав» (... *that peoples and provinces are not to be bartered about sovereignty to sovereignty as they were mere chattels and pawns in a game, even, the great game, now for ever discredited, of the balance of power*) (п. 16); усі урегулювання територіальних питань повинні, навпаки, відбуватися з врахуванням інтересів самого населення, а не за принципом вдоволення інтересів держав, що ведуть спір (п. 17); усі відверті національні притязання підлягають задоволенню, у міру можливостей, не увіковічуючи задавнених спорів, і не розпочинаючи нової ворожнечі, яка може загрожувати загальному спокою (п. 18). Згодом у промові в Маунт-Верноні 4 липня 1918 р. президент Вільсон додав, що «усі питання, включаючи й територіальні, повинні регулюватися на основі принципу вільного схвалення з боку самого безпосередньо зацікавленого населення», чим чітко і прямо встановлювалося право самовизначення націй [2, 64–65]. У зв'язку з цим професор Віденського університету А. Фердросс вважав, що «27 пунктів Вільсона не залишилися чисто декларативними. Вони набули міжнародно-правового значення, оскільки (...) стали *lex contractus* мирних договорів», але далі цей же науковець визнав: «У мирних договорах – Версальському, Сен-Жерменському, Тріанонському і Нейському – котрими була завершена перша світова війна, були лише частково використані прокламовані президентом Вільсоном принципи нового світового порядку на основі самовизначення націй. Перш за усе в основі нового розмежування кордонів не завжди лежав даний принцип [2, с. 65].

На нашу думку, вимагає пояснень, чому саме Сполучені Штати Америки в особі президента Вільсона виступили з лозунгом права націй на самовизначення, у той час, як інші Великі Держави, передусім, Великобританія та Франція поставилися до цієї ідеї, м'яко кажучи, скептично. Після завершення першої світової війни Сполучені Штати Америки були найбагатшою країною світу, яка виробляла левову частку світової промислової продукції. Для цієї країни особливо гостро стояло питання про ринки збуту і джерела сировини у нових, мирних умовах. Натомість європейські держави, уже ослаблені руйнівною кровопролитною війною, усе ще володіли великими колоніальними імперіями в Азії, Африці, Океанії, Карибському басейні. Проникнення американських товарів та американського капіталу у ці колонії європейських держав було сильно утрудненим, політичний вплив на місцеві справи – практично нульовим. Перепони політичного характеру лежали і на шляхах поставок сировини з англійських, французьких, голандських та ін. колоній до США. Інтереси Вашингтона полягали у тому, аби зняти ті бар'єри, що їх зводила у практиці міжнародних відносин колоніальна система. Ідеальним вирішенням стало б набуття «відсталими» (у порівнянні з європейськими державами та США) територіями державної

незалежності де-юре. Це максимально полегшило б міжнародну торгівлю для американських монополій, експлуатацію сировинних джерел, проникнення американського капіталу, а відтак і посилення політичних впливів США у новостворених суб'єктах міжнародного права. Власне, подібні процеси економічної та політичної експансії США можна було уповні спостерігати після Другої світової війни (Ірак, Південна Корея, Пакистан тощо).

Натомість у Лондоні, Парижі, Амстердамі, Брюсселі бачили свій інтерес у збереженні давніх міжнародних порядків і норм, найяскравішим свідченням чого можуть служити безуспішні спроби Третьої, а згодом і Четвертої Республіки за будь-яку ціну зберегти французьку колоніальну імперію.

По-своєму розуміли принцип самовизначення націй нові більшовицькі вожді Росії. Уже в резолюції Поронінської наради ЦК РСДРП (б) з партійними працівниками «З національного питання» спеціально підкреслювалося, що: питання про право на самовизначення невіЛЬНО змішувати з питанням про доцільність відокремлення тієї чи іншої нації, яке соціал-демократична партія повинна вирішувати у кожному окремому випадку з точки зору інтересів усього суспільного розвитку та інтересів класової боротьби пролетаріату за соціалізм [3, с.108]. Іншими словами, право націй на самовизначення у теорії та практиці більшовизму не мало самодостатнього значення, а завжди і усюди розглядалося як підпорядковане основному завданню «звільнення» пролетаріату від капіталістичного гніту. Це дозволяло у певних випадках заперечувати доцільність відокремлення під тим приводом, що воно неминуче зашкодить боротьбі широких народних мас зацікавленої нації проти власних та іноземних експлуататорів. З іншого боку, Ленін – як це переконливо показали переговори 1918 р. у Бресті та 1921 р. у Ризі – без тіні сумніння полишав наодинці і навіть кидав напризволяще величезні маси пролетарського і напівпролетарського населення у його «священній» класовій боротьбі, якщо тільки це давало додатковий шанс для порятунку локальної російської більшовицької революції.

Тим не менше, сам лозунг права на самовизначення у його так би мовити абстрактній формі завжди відігравав особливу роль у політичному арсеналі світового комунізму. Руйнування звичної колоніальної системи давало Москві і Комінтернові принаймні два важливих політичних вигоди. По-перше, боротьба проти національно-визвольних рухів у колоніях відволікала значні сили тих держав, які у Кремлі звично розцінювалися як найбільш імовірні агресори-інтервенти, – Англії, Франції тощо. По-друге, успіхи національно-визвольних рухів, руйнування колоніальних імперій ослаблювали можливості колишніх метрополій, мало того – згубним чином впливали на їх економіку, яка позбавлялася звичних джерел надходжень сировини. Погіршення економічного становища в свою чергу стимулювало «революційну» активність мас у країнах капіталу, давало змогу сподіватися на ріст авторитету комуністичних партій, чий вплив був на пряму пов'язаний з станом справ у економіці.

Саме з огляду на ці міркування слід розцінювати реалії міжнародного життя міжвоєнного (1918–1939 рр.) періоду, а згодом – і Другої світової війни.

Американський знавець міжнародного права Альфред Коббан ґрунтовно проаналізував різницю у ставленні до інституту плебісциту з боку багатьох європейських урядів та уряду США у міжвоєнний період. За його спостереженнями, під час роботи Версальської конференції Німеччина налягала на проведенні плебісциту на усіх своїх територіях, які Союзнi держави передбачали передати сусiднiм краiнам, але при цьому протестувала проти проведення плебісциту у Схiднiй Пруссiї; американська точка зору була такою, що команда експертiв може краще встановити лiнiю дiйсного національного розмежування, нiж проведений у непевних пiслявоєнних умовах плебісцит; iталiїцi обґрунтовували свої територiальнi вимоги «стратегiчною необхіднiстю» i не бажали проведення опитування неiталiйського населення на територiях, якi прагнули включити до Iталiї; Румунiя протестувала проти проведення плебісциту у Бесарабiї, посилаючись на те, що автохтонне («румунське») населення й без того становить принаймнi двi третини населення цього краю; французькi вимоги Ельзасу-Лотарiнгiї – на «iсторичних пiдставах» – виключали проведення плебісциту, оскiльки мiж 1870 i 1910-ми рр. сюди переселилося близько 300 тисяч нiмецького населення, а вiдтак можна було сподiватися на небажано високу кiлькiсть голосiв меншини, голосуючої за позалишення у складi Нiмеччини, i т. п. [4, с.70-72]. Тобто – визнаючи, принаймнi у теорiї, iнститут плебісциту, провiднi i навiть меншi держави намагалися на практицi використати його у своїх iнтересах – якщо така можливiсть виглядала реальною, i пiд тим чи iншим приводом не допустити проведення плебісциту, якщо вiн мiг загрожувати втратою власної державної територiї.

Ставлення до теоретичного постулату права нацiї на самовизначення та його реального здiйснення у формi плебісциту доцiльно проiлюструвати на прикладi сусiдної Польщi. Варшава активно використала цей мiжнародно-правовий iнструмент пiд час свого мiжвоєнного розмежування з Нiмеччиною (Сiлезiя). Проте, коли влiтку 1924 р. виявилось, що Союз РСР налягає на проведеннi плебісциту у Схiднiй Галичинi – до речi, у певнiй вiдповiдностi з рiшенням Ради Послiв (липень 1918 р.), яким було санкцiоновано польську вiйськову окупацiю Схiдної Галичини iз зазначенням того, що мiсцеве населення отримає право на самовизначення, коли його полiтичний розвиток досягне задовiльного рiвня, Варшава не стала навiть з'ясовувати доцiльнiсть проведення плебісциту. Проiгнорувала Польща i вимогу надання автономiї цьому краю, якою Великi держави намагалися «компенсувати» захiдним українцям втрату незалежностi. Зокрема, у вiдповiдностi з рiшенням Ради Послiв вiд 15 березня 1923 р., викладеними у вступнiй частинi Постанови, вказувалося :

«Британська iмперiя, Францiя, Iталiя, Японiя в якостi великих союзних i дружнiх держав, вважаючи, що, згiдно з ст. 87 п. 3 Версальського договору, їм належить право визначити ще не вказанi в договорi кордони,

приймаючи до уваги просьбу польського уряду вiд 15 лютого 1923 р.,

(...)

вважаючи, що визнано, що **етнографiчнi умови в Галичинi вимагають надання їй автономiї** (видiлення моє – В. М.),

вважаючи, що, по договору 28 червня 1919 р. з Польщею, остання повинна забезпечити права національних меншин,

вважаючи, що з приводу кордону з Росією Польща увійшла в безпосередні переговори з Росією для визначення цих кордонів,

(...)

доручили Раді Послів вирішити це питання (...) [5, с. 92-93].

Ігноруючи законне право східногалицького українського населення на самовизначення, Варшава ігнорувала і світову суспільну думку.

Міжнародне право, – вказував Д. Анцилотті, може надавати заступництво національностям, покладаючи на держави зобов'язання щодо цих національностей. Дуже важливе значення з цієї точки зору мають положення щодо заступництва національним, релігійним і мовним меншинам, що містяться у мирних договорах: Сен-Жерменському (ст. 62–69), Тріанонському (ст. 54-60), Нейському (ст. 49-57), Лозанському (ст. 37-45), – і, крім того, в шести спеціальних конвенціях, укладених головними «союзними і об'єднаними державами» з тими державами, які відродилися чи значно збільшили свою територію в силу цих мирних договорів. Гарантії свободи і рівності, передбачені на користь расових, релігійних і мовних меншин, оголошені зобов'язаннями міжнародного значення і поставлені під захист Ліги Націй» [6, с.128-129]. У 1943 р. міністр польського емігрантського уряду М. Сейда спробував було розписати «надзвичайні зусилля відродженої Польщі по найскорішому розвитку соціальної, економічної і культурної сфери» західних українців і західних білорусів [7, с.28] – книжка вийшла з друку у Лондоні. Ні тоді, ні тим більше сьогодні жодний серйозний дослідник – український, польський, англійський чи американський – не ризикне повторити цю тезу. «Захист Ліги Націй» виявився юридичною фікцією, але факт порушення конвенційних умов Польщею від цього не втрачає свого міжнародно-правового значення.

Варшава не тільки не виконала зобов'язання про надання автономії населенню Східної Галичини. Санаційні «вожді» узагалі відмовилися від будь-якого співробітництва з Лігою Націй у питанні розвою населення тих, етнічно польських, територій, що їх Великі Держави на певних умовах передали Польщі на Версальській конференції.

13 вересня 1934 р. міністр закордонних справ Польщі полковник Бек у односторонньому порядку оголосив Лізі Націй про те, що його уряд прийняв рішення повністю відмовитися від подальшого співробітництва з міжнародними організаціями, які до цього часу спостерігали за впровадженням польської системи захисту національних меншин [8, с.23]. Зайве говорити, що небажання Другої Речі Посполитої виконувати свої міжнародні зобов'язання – тим більше у такій відверто демонстративній формі, м'яко кажучи, не сприяло зростанню її міжнародного авторитету у очах світової громадськості. Але, ще раз повторимося, поведінка Варшави була лише ілюстрацією до загального правила. Подібні ж закиди можна висунути до Румунії, Фінляндії і навіть до Союзу РСР.

А тепер цікаво буде прослідкувати, як реагувала на порушення права нації на самовизначення зацікавлена (у даному випадку – радянська) сторона.

Бурхливо відреагувала вона на рішення Ради Послів про передачу Східної Галичини Польщі (березень 1923 р.). 12 березня 1923 р. народний комісар з іноземних справ УСРР висловив протест проти цього «незаконного акту» і заявив, що уряд України буде вважати недійсним всяке встановлення будь-якого режиму у Східній Галичині без попередньої згоди і без опитування самого населення» [8]. 13 березня уже Народний Комісар з іноземних справ РРФСР Чичерін звернувся до урядів Франції, Англії та Італії з нототою наступного змісту: «якщо участь Східної Галичини, населеної тією ж народністю, що й союзна Росії Україна, буде вирішена без участі Радянських республік, то результатом усього цього стане виникнення нових вогнищ для зіткнень у майбутньому».

Неможливо припустити, що український народ залишиться байдужим до долі своїх одноплемінників, які населяють Східну Галичину. Якщо за Ризьким договором Росія і Україна відмовилися від своїх прав на територію, розташовану на захід від їх нового польського кордону, то це аніскільки не означає, що доля цих територій для них байдужа (...) Було б помилковим припускати, що Радянські республіки зможуть спокійно спостерігати за створенням нових комбінацій, спрямованих проти них. Союзні уряди повинні бути попереджені ще раз, що Радянські республіки покладають на них відповідальність за всі збитки і шкоду, завдані Радянським республікам унаслідок прийнятих ними рішень без участі останніх, і що при першому ж випадку, коли відбудеться врегулювання взаємних стосунків, Радянські уряди вимагатимуть відповідного заміщення збитків» [9, с.722]. Щоправда, текст ноти був складений так специфічно, що неможливо з'ясувати, про які саме «збитки» (і, додамо, компенсації!) йде мова, оскільки у ноті наводяться й інші факти недружніх дій, як от згода Великих Держав на окупацію Бесарабії Румунією, заборона СРСР здійснювати судноплавство та сплав лісу по Неману тощо. У будь-якому випадку Москва не лише задекларувала свою незгоду з рішенням Союзних держав передати Східну Галичину Польщі, але й відверто натякнула, що цим самим створено ще одне «вогнище для зіткнень» у майбутньому.

Важливо зауважити, що Кремль не обмежувався виключно «польським» вектором ревізії встановленого у Ризі міждержавного кордону. Так, під час роботи англо-радянської конференції 12 серпня 1924 р. була зачитана Декларація уряду СРСР, де знову було порушено питання про проведення плебісциту з метою виявлення преференцій населення Східної Галичини щодо її державного статусу. Варшава відреагувала на цей демарш зовні миролюбним урядовим меморандумом (не пізніше 5 вересня 1924 р. – В. М.), у якому, зокрема, вказувалося, що Польський уряд висловлює надію, що уряд СРСР «оскільки він поділятиме прагнення Польського уряду до підтримання і зміцнення всезагального миру, більше до питання про колишню Східну Галичину (...) не повертатиметься» [9, с. 919].

Проте через кілька літ, як тільки інтереси Варшави (у тому вигляді, як вони розумілися тогочасними «вождями» Другої Речіпосполитої) почали пов'язуватися з перспективою нових територіальних змін у Східній Європі, аргумент «права націй на самовизначення» знову, що називається, вплив

на поверхню і був узятий на озброєння. За свідченням відомого українсько-го емігрантського історика П. Стерчо, Польша та Угорщина «вели також скоординовано свою пресову кампанію, наприклад, на прохання Кані до польського уряду з половини вересня 1938 р. польський уряд і преса повели кампанію за переведення плебісциту в Карпатській Україні та Словаччині в користь Мадярщини» [10, с.18].

Можемо констатувати, що у міжнародній практиці міжвоєнної доби проведення плебісцитів для визначення державної приналежності спірних територій стало правовим звичаєм, який, однак, не носив обов'язкового характеру. Зокрема, у відповідності до рішень Версальської конференції були проведені плебісцити в округах Ейпен і Мальмеді (відійшли до Бельгії), Шлезвіг-Гольштейна (відійшли до Данії), Верхній Сілезії (розділена між Німеччиною і Польщею). 13 березня 1935 р. плебісцит відбувся в Саарі (управління цією областю на Версальській конференції було на 15 років передане Лізі Націй). Проте у кожному випадку за проведенням такого плебісциту мала стояти потужна зацікавлена сила, інакше ініціатор проведення опитування отримував більш чи менш «умотивовану» відмову з боку впливових міжнародних організацій. Саме так, для прикладу, розвивалися події у ситуаціях, коли Швеція у 1920 р. вимагала плебісциту на Аландських островах (без проведення опитування залишилися у складі Фінляндії), чи Фінляндія в 1923 р. намагалася ініціювати плебісцит у Східній Карелії (СРСР відмовився навіть розглядати це питання під тим претекстом, що місцеве населення нібито ніколи й «не висловлювало такого бажання»).

Побіжно відмітимо, що далеко не усі плебісцити міжвоєнного періоду проходили у вільній, демократичній обстановці. У якості прикладу можемо згадати brutальне польське втручання у хід опитування у Верхній Сілезії (1921 р.) [11, с.4-5]. Для отримання бажаного результату в Саарі (1935 р.) спецслужби гітлерівської Німеччини вдалися до величезних грошових затрат, широкого розгортання пропаганди, застосування терору проти незгідних елементів, але жодна країна світу у той час – з різних причин – не намагалася навіть поставити під сумнів отримані у ході саарського плебісциту результати. Через місяць після аншлюсу Австрії Гітлер провів у цій альпійській країні плебісцит з питання про німецьке «воз'єднання». Незважаючи на те, що вказаний плебісцит 18 березня 1938 р. проходив в умовах фактичної німецької військової окупації і дав неймовірних 99 відсотка голосів «за», Великі Держави поспішили визнати його результати [12, с. 385–388].

Роки Другої світової війни принесли у підсумку такі суттєві зміни у традиційному міжнародному праві, що його дослідники – з повними підставами – заговорили про «старе» і «нове» міжнародне право [13, с.65–71].

Загальні принципи «нового» міжнародного права були викладені уже у т. зв. Атлантичній хартії, яка, на нашу думку, стала значною поступкою Великобританії своєму найважливішому союзникові США. З прийняттям п. 3 Атлантичної хартії уряди Великобританії та США уперше визнали у всесвітньому масштабі право народів на самовизначення, але «принцип стосувався лише уярмлених фашизмом націй» [14, с.45].

Проте вказана обставина зовсім не означає, що принцип самовизначення націй уже в 1941-42 рр. беззастережно утвердився у міжнародному праві. Особливо з врахуванням того моменту, що Великобританія та Франція зберігали свої колоніальні імперії та традиційні «сфери впливу», а відтак не надто ревно наполягали на негайному впровадженні нового принципу у практику міжнародних і міждержавних відносин.

Натомість Сполучені Штати Америки та Радянський Союз дотримувалися власних давніх позицій у питанні про право націй на самовизначення, сформульованих ще на заключному етапі першої світової війни. Не надто змінила свої традиційні підходи і Великобританія.

Пропоную читачеві два сюжети конференції у Тегерані за участю президента США Ф. Рузвельта, прем'єра Великобританії У. Черчілля та Голови Раднаркому СРСР Й. Сталіна (листопад – грудень 1943 р.).

28 листопада 1943 р. відбулася довірча зустріч Голови Ради Народних Комісарів СРСР з президентом США (очевидно, у радянському посольстві, де поселився Ф. Д. Рузвельт – В. М.). «Р у з в е л ь т заявляє, що краще не говорити з Черчіллем про Індію, оскільки він, Рузвельт, знає, що у Черчілля жодних ідей стосовно Індії немає. Черчілль припускає залишити вирішення цього питання до закінчення війни.

С т а л і н каже, що Індія – це хворе місце Черчілля.

Р у з в е л ь т погоджується з цим. Однак, каже він, Англії доведеться дещо здійснити у Індії. Він, Рузвельт, розраховує як-небудь переговорити з маршалом Сталіном про Індію. Він думає, що для Індії не підходить парламентська система правління і що було б кращим створити у Індії щось на зразок радянської системи, починаючи знизу, а не зверху. Можливо, це була б система рад.

С т а л і н відповідає, що почати знизу – це означає йти по шляху революції.

Р у з в е л ь т каже, що люди, які стоять у стороні від питання про Індію, можуть краще його вирішити, ніж люди, які мають безпосереднє ставлення до цього питання» [15, с.446].

Епізод другий. 30 листопада 1943 р. відбувається перша розмова лідерів трьох країн. «Ч е р ч і л л ь каже, що цілком очевидним є той факт, що Росія повинна мати вихід до теплих морів. Далі він каже, що управління світом повинно бути зосереджене в руках націй, які повністю вдоволені і не мають жодних претензій.

С т а л і н відмічає, що управління світом повинно бути зосереджене в руках націй, які на це здатні.

Ч е р ч і л л ь каже, що це цілком вірно, і продовжує, що якщо якась країна не вдоволена чимось, то це завжди буде джерелом для стурбованості» [18, с.142].

Два вказані епізоди дуже і дуже симптоматичні. Спершу американський і радянський лідери – під зручним приводом права націй на самовизначення – за спиною свого союзника вирішують долю Індії, цієї, за визначенням самих англійців, «перлини в короні Британської імперії». Те, що Рузвельт з власної ініціативи погоджується на систему «Рад» у Індії слід розу-

міти лише у тому плані, що від Сталіна очікують якихось поступок у інших питаннях, наприклад, у тому, що стосується Океанії, де були французькі, голандські, бельгійські колонії, згодом де-факто прибрані до рук Сполученими Штатами (цілком можливо, що такі поступки й обговорювалися, але згадка про це у канонічний текст радянського видання не потрапила).

Погодимось, у Рузвельта і Сталіна доволі специфічне розуміння «права націй на самовизначення», чи не так?

Черчілль також більше зацікавлений у тому, щоб «управління світом» зосереджувалося у руках «задоволених націй» і навіть готовий надати «Росії» вихід до теплих морів, аби, не приведи Бог, її не скривдити. Теж позиція.

Тим не менше, саме у роки Другої світової війни принцип самовизначення націй почав набирати нового, набагато повнішого змісту. Можливо, уперше в історії уярмлені народи і нації отримали право голосувати так, як вважали за потрібне саме вони, а не так, як це визначили наперед (і відповідно – «потурбувалися») їх давні метрополії та світові центри сили.

Думається, у даній ситуації Вашингтон не був аж так зацікавлений у перемінах державного статусу Ісландії. Проте саме війна (у розумінні намагання воюючих сторін зайвий раз продемонструвати свою відданість «ідеалам демократії») розв'язала руки ісландським незалежникам.

З подібних же позицій, на нашу думку, слід розцінювати і підсумки Народних Зборів Західної України і Західної Білорусії восени 1939 р. Адже попри фактор радянської військової присутності (визнаємо, дуже і дуже впливовий), воля переважної більшості місцевого населення до Возз'єднання з Українською РСР та Білоруською РСР не підлягала сумніву тоді, як вона не підлягає сумніву і сьогодні.

Право націй на самовизначення стало імперативною нормою міжнародного права лише з прийняттям Статуту ООН у 1945 р. Практичним здійсненням цієї міжнародно-правової норми власне і став плебісцит.

Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 2015 (XX), 2189 (XXI), 2465 (XXIII) та ряд інших визнають законність боротьби за здійснення народами (націями) свого права на самовизначення і незалежність.

Причому міжнародними правовими документами визнано, що «повна» незалежність не вичерпує можливостей застосування принципу самовизначення націй. Існували і продовжують існувати несамоуправні території, народи яких не захотіли приймати на себе усю відповідальність за повну державну незалежність, а віддали перевагу об'єднанню чи злиттю з іншою державою. Якщо такий результат є наслідком вільного вибору населення відповідної території, то можна вважати, що принцип самовизначення націй повністю дотриманий. Уже в резолюції 1541 XV-ї Генеральної Асамблеї ООН (1960 р.) встановлено, що несамоуправна територія досягнула повного самоуправління у випадку: а) перетворення у незалежну суверенну державу; б) вільного об'єднання з незалежною державою; с) злиття з незалежною державою. Ця ж теза прослідковується у п. 4 Резолюції 2625 XXV-ї Генеральної Асамблеї ООН: «створення суверенної ік]л.м незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави чи об'єднання з нею, чи

встановлення будь-якого іншого політичного статусу, вільно визначеного народом, є формами здійснення цим народом права на самовизначення».

Тобто – входження Західної України до складу Союзу РСР та Української РСР цілком підпадає під сучасне визначення поняття самовизначення націй.

Самовизначення західноукраїнського населення відбулося за доволі специфічних і навіть унікальних умов – так би мовити, на переломі «старого» і «нового» міжнародного права. Союзній дипломатії довелося, відстоюючи цей принцип стосовно до західних українців і західних білорусів, оперувати як аргументами з царини «старого» права (переважно у відносинах з Лондоном), так і «нового».

Список літератури: 1. Cobban A. The National State and National Self-Determination. New-York: Thomas Y. Crowel Co, 1969. 2. Циммерман М. А. Очерки нового международного права. Пособие к лекциям. Мирные договоры. Лига Наций. Постоянная Палата Международного Суда. Прага, 1923. 3. Макарчук В. С. Міжнародно-правове визнання кордону між Україною і Польщею (1939-1945 рр.). Монографія. К., 2004. 4. Seyda Marian. Poland and Germany and the Postwar Reconstruction of Europe. Polish Information Center, 1943. 5. Ширер У. Взлет и падение Третьего рейха. В 2-х томах. Т. 1. Пер. с англ. / С предисловием и под ред. О. А. Ржешевского– М.: Воениздат, 1991. 6. Анцилотти Д. Курс международного права. Пер. с 4-го итал. издания. М., 1961. Т. 1. 7. Shotwell James, Laserson Max. Poland and Russia. Second printing. – New York: Kings Crown Press, 1945. VI. 8. История КПСС: Курс лекций / Рук. авт. кол. Я. С. Калакура. К., 1988. 9. Известия – 1923 – 14 марта. 10. Тункин Г. И. Теория международного права. М., 1969. 11. Советское государство и международное право/ Отв. ред. Ф. И. Кожевников. М., 1970. 12. Berezowski C., Libera K. i Goralczyk W. Prawo miedzynarodowe publiczne/ Pod red. Ceserego Berezowskiego. Warszawa, 1962. 13. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны. 1941-1945 гг.: Сб. документов [В 6 т.]. Т.2. Тегеранская конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании. 28 ноября – 1 декабря 1943 г. М., 1978. 14. Стерчо П. Урядова координація операцій мадярських і польських терористів у Карпатській Україні // Державність, 1993, № 1(8) січень-березень. 15. Фердросс А. Международное право. Пер. с немец. М., 1959. 16. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны: В 3-х т. Том II. 1 января – 31 декабря 1944 г. М., 1946. 17. Внешняя политика СССР. Сборник документов. Для служебного пользования. Том II (1921-1924 гг.) / Отв. ред. С. А Лозовский. М., 1944. 18. Советско-американские отношения во время Великой Отечественной войны, 1941-1945: Документы и материалы. В 2-х т. Т. 1. 1941-1943/ М-во иностранных дел СССР. М., 1984.

Надійшла до редколегії 17.01.05.

І.О. Заєць

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ВРАНГЕЛЯ ЩОДО ЗЕМЕЛЬНОГО ПИТАННЯ (БЕРЕЗЕНЬ-ЛИСТОПАД 1920 Р.)

Важливим етапом у процесі регулювання земельних відносин у Криму в роки громадянської війни була нормотворчість із земельного питання П.М. Врангеля. За радянських часів з'явилося чимало публікацій, присвя-